

Dítě jako oběť ve světle poznatků z viktimologického výzkumu

Jakub Chromý*

I. Cíl výzkumu

Cílem předmětného výzkumu bylo zmapovat názory a zkušenosti starších žáků druhého stupně základních škol v oblasti kriminality páchané na mládeži. Výzkum měl povahu viktimologického šetření. Směřoval k shromáždění, rozboru a vyhodnocení údajů od respondentů, kteří vypovídali, zda se stali obětí některého ze sedmi specifikovaných incidentů, pokud ano, vyjadřovali se blíže k okolnostem jeho spáchání, jakož i k otázkám viktimizace. Pozornost byla věnována slovnímu napadení (urážka, pomluva, zesměšnění apod.), majetkové-

mu útoku (krádež, úmyslné poškození věci, majetkový podvod apod.), fyzickému násilí (facka, kopání, kousání, tahání za vlasy, úder pěstí apod.), vyhrožování fyzickým násilím, vynucenému sexuálnímu styku, pokusu o vynucený sexuální styk a jinému sexuálnímu obtěžování (osahávání, hlazení apod.). Jako rozhodný byl určen incident, který respondent zažil naposledy. Dále byl zjišťován názor respondentů na hlavní příčiny kriminality páchané na mládeži. V neposlední řadě byly dotazované osoby vyzvány, aby zmínily závažnější kriminální čin týkající se předmětné problematiky, jestliže ho zaznamenaly ve svém okolí.

* JUDr. Jakub Chromý, státní zástupce analytického a legislativního odboru Nejvyššího státního zastupitelství ČR, externí doktorand Katedry trestního práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

II. Technika výzkumu

Jako výzkumná technika byl zvolen dotazník, neboť umožňuje najednou oslovit větší počet respondentů v krátkém časovém úseku. Uplatnil se vlastní nestandardizovaný sociologický dotazník, nicméně jeho obsahový formát zčásti vycházel z dotazníku, který je tradičně používán v rámci viktimologických šetřeních prováděných na mezinárodní úrovni.¹

Ve snaze rozptýlit nedůvěru ze strany respondentů a získat co nejpravdivější odpovědi byl zvolen anonymní způsob dotazování. Poznatky získané prostřednictvím dotazníku nebyly spojovány s konkrétní osobou žáka. Při formulaci otázek a odpovědí se zohlednil stupeň vzdělání a rozumové vyspělosti respondentů. Každému žákovi byl poskytnut jeden dotazník, který po vysvětlení technických instrukcí vyplňoval samostatně podle svého uvážení. Doba doporučená k vyplnění dotazníku činila 20 minut.

Dotazník se skládal z 11 otázek. Devět otázek bylo uzavřených, tedy s předloženými variantami odpovědí, z nichž dotazovaní volili jednu, jež označili zakroužkováním. Dvě otázky byly koncipovány jako otevřené, s ponecháním širokého prostoru k volnému vyjádření, u nichž se předpokládal tzv. projektivní efekt, že dotazovaní promítnou do odpovědí i svoje důvěrné postoje, příp. prožitky.

III. Zkoumaný soubor

Sběr vstupních údajů probíhal v měsíci září 2010 v Brně. K účasti na výzkumu byli vyzváni náhodně vybraní žáci 8. a 9. tříd základních škol se sídlem v městs-

¹ Blíže ke vzoru dotazníku srov. Martinková, M. Mezinárodní výzkum obětí trestné činnosti v Praze v roce 2000. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2002. Pikálková, S. et al. Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika/2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2004.

ké části Brno-střed. Po úvodním seznámení s podstatou výzkumu se všichni oslovení žáci dobrovolně rozhodli předložený dotazník vyplnit. Určen byl definitivní soubor 100 žáků, jejichž dotazníky byly použitelné pro řešení výzkumného úkolu.

IV. Limitace

Ke stanovení souboru respondentů nebyl užit tzv. kvótní výběr. Náklady časové i věcné, jež by bylo potřebné jinak vynaložit, by byly nesmírně vysoké. Výzkum zjišťoval jen některé zkušenosti respondentů s viktimizací, navíc u předem vytipovaných incidentů, jejichž vymezení není totožné se skutkovými podstatami trestných činů v trestním zákoníku. Nebylo možné požadovat, aby osoby ve věku povinné školní docházky detailně znaly dotčenou právní úpravu. Viktimologické výzkumy jsou však uvedenými omezeními pravidelně poznamenávány.²

V. Vyhodnocení jednotlivých otázek

Základní charakteristika souboru respondentů byla zjišťována pomocí dvou úvodních otázek. Z hlediska pohlaví v něm bylo zastoupeno 48 dívek a 52 chlapců. Jednalo se o žáky druhého stupně základních škol ve věkovém rozmezí 13 až 15 let. Nejvíce respondentů se nacházelo ve věku 14 let (53), nejméně ve věku 13 let (19). Střední pozici zaujaly dotazované osoby ve věku 15 let (28). Průměrný věk respondenta činil mírně nad 14 let.

² K tomu např. Novotný, O., Zapletal, J. et al. Kriminologie. 2. přepracované vydání. Praha: ASPI, 2004. s. 151.

Zažil(a) jsi osobně daný incident během svého života?

	ano, 1×	ano, 2× až 4×	ano, 5× a více	ne	bez odpovědi
slovní napadení	8	16	70	4	2
majetkový útok	25	30	14	26	5
fyzické násilí	8	29	36	24	3
vyhrožování fyzickým násilím	11	20	17	51	1
vynucený sexuální styk	7	3	3	85	2
pokus o vynucený sexuální styk	10	5	4	78	3
jiné sexuální obtěžování	12	5	6	68	9

Nejvíce respondentů má osobní zkušenost se slovním napadením. Téměř 98 % dotazovaných osob zažilo alespoň jednou takový incident během svého života. Přitom dvě třetiny z nich se staly jeho obětí ve více než pěti případech. Rovněž vysoký počet respondentů přiznal osobní zkušenost s majetkovým útokem a fyzickým násilím. Pouze zhruba třetina z nich takovou zkušeností zatím nedisponuje. Výskyt těchto dvou incidentů sice nebyl tak dramatický jako u předešlého slovního napadení, stále se však dá hovořit o jeho výrazném zastoupení v životě respondentů (73 %, resp. 75 %). Převažovala frekvence tohoto incidentu dvakrát až čtyři-

krát v uplynulém období. U incidentů sexuální povahy byl zjištěn jejich podstatně nižší výskyt, byť i zde rozhodně nezanedbatelný. Každý pátý incident spadl do kategorie incidentů sexuální povahy. Čím byl takový incident druhově závažnější, tím byl nižší počet jeho registrací. V souhrnu lze konstatovat, že téměř každý žák se již přinejmenším v jednom případě stal obětí některého z vyjmenovaných incidentů. Zpravidla se však jednalo o opakovanou viktimizaci více druhů incidentů, typicky se jednalo o slovní napadení, majetkový útok a fyzické násilí. Počet osob, které se k dané otázce nevyjádřily, byl velmi nízký (3,5 %).

Kdy se odehrál daný incident, který jsi naposledy osobně zažil(a)?

	v tomto měsíci	v tomto roce	více než před rokem	bez odpovědi
slovní napadení	36	42	12	10
majetkový útok	7	21	40	32
fyzické násilí	32	30	15	23
vyhrožování fyzickým násilím	21	19	11	49
vynucený sexuální styk	7	5	1	87
pokus o vynucený sexuální styk	4	11	0	85
jiné sexuální obtěžování	7	7	5	81

Nejvíce sledovaných incidentů se odehrálo v aktuálním roce (135 případů). Zatímco výskyt slovního napadení tendoval k měsíci provádění dotazování, výskyt majetkového útoku byl převážně zasazen do doby před více než rokem. Rovněž fyzické násilí a vyhrožování fyzickým násilím bylo nejvíce zaznamenáno v měsíci realizace výzkumu. U incidentů sexuální povahy se ne všechny oběti rozhodly vyjádřit k časové stránce posledního útoku, o čemž vypovídá vysoký počet respon-

dentů, kteří zvolili variantu „bez odpovědi“. Ze srovnání výskytu všech incidentů se ukazuje, že právě ve věku, v němž se respondenti nacházejí, vyvstává zvýšené nebezpečí reálného střetu s incidentem násilné povahy, potažmo i s incidentem sexuální povahy. Naproti tomu majetkové útoky jsou v životě dotazovaných osob přítomny dlouhodobě, ostatně většina z nich se podle zjištění odehrála před více než rokem.

Kdo byl útočníkem daného incidentu, který jsi naposledy osobně zažil(a)?

	partner	kamarád	rodinný příslušník	jiná známá osoba	cizí osoba	bez odpovědi
slovní napadení	3	57	2	14	13	11
majetkový útok	0	23	7	11	16	43
fyzické násilí	0	41	9	11	11	28
vyhrožování fyzickým násilím	0	19	7	15	5	54
vynucený sexuální styk	2	1	0	1	3	93
pokus o vynucený sexuální styk	4	4	1	0	1	90
jiné sexuální obtěžování	7	8	3	1	4	77

Nejčastějším útočníkem incidentů byl kamarád (153 případů, 52 %). Takto pojmenovaný pachatel vynikal u všech druhů incidentů, vyjma vynuceného sexuálního styku, u něhož šlo o cizí osobu (v absolutních číslech ale takový údaj fakticky zanikl, neboť se zde jednalo jen o 3 případy). Vůbec nejvýrazněji se zmiňovaná kategorie kamaráda prosadila u slovního napadení (64 % případů) a fyzického násilí (40 % případů). Naopak partner vyšel z daného hodnocení jako nejméně pravděpodobný útočník (celkově 16 případů, tedy ani ne 5,5 %), avšak je nutno vzít v patrnost jeho „vyšší“ zastoupení u méně závažných sexuálních incidentů, a sice u pokusu o vynucený sexuální styk a jiného sexuálního obtěžování (11 případů). Naopak u všech tří incidentů sexuální povahy zásadně nefiguroval útočník z okruhu rodinných příslušníků, přičemž v celkovém srovnání za-

ujal takový pachatel předposlední umístění. Druhým nejčastějším útočníkem incidentu byla shodně určena cizí osoba a jiná známá osoba (obě kategorie vykazovaly 53 případů). Jejich rozložení u jednotlivých druhů incidentů bylo vesměs vyrovnané, výraznější bylo zastoupení cizí osoby u incidentů sexuální povahy, zatímco jiná známá osoba se důrazněji prosadila u vyhrožování fyzickým násilím. U posledních dvou kategorií útočníků nebylo dotazníkem zjišťováno, o jaké konkrétní osoby by se mohlo jednat. Mezi jiné známé osoby by mohli patřit zejména spolužáci, společenové zájmových činností (vůči nimž neměla oběť vytvořen kamarádský vztah), dále učitelé, sousedé aj. Cizí osobou se potom rozumí všechny osoby, k nimž každý jeden respondent nezaujal – z jeho pohledu subjektivně vnímáno – bližší poměr.

Kde se odehrál daný incident, který jsi naposledy osobně zažil(a)?

	doma, přímo v bydlišti	venku, na ulici, v přírodě	ve škole	jinde	bez odpovědi
slovní napadení	4	38	47	4	7
majetkový útok	3	21	34	4	38
fyzické násilí	7	18	37	9	29
vyhrožování fyzickým násilím	5	15	24	6	50
vynucený sexuální styk	2	3	0	5	90
pokus o vynucený sexuální styk	3	7	2	3	85
jiné sexuální obtěžování	4	12	1	6	77

Sledované incidenty se ve 44 % případů odehrály ve škole. Takové místo ale nepřevážilo u všech druhů incidentů, neboť u incidentů sexuální povahy se vyskytovalo až na posledním místě (jen 3 případy). Jako druhé nejčastější místo incidentu byl označen venkovní pro-

stor, ulice, příroda (35 %), přičemž právě zde se převážně odehrály zmiňované incidenty sexuální povahy. Domov, místo bydliště vyšlo jako nejméně frekventované místo páchaní sledovaných incidentů (28 případů, což je 8,6 %), ovšem i tady nelze přehlížet jeho relativně

nezanedbatelný výskyt u incidentů sexuální povahy. Třebaže pod kategorií „jinde“ spadala všechna ostatní místa, která nebyla výslovně uvedena, vykazovala pod-

statně nižší četnost (37 případů). To patrně z toho důvodu, že žáci základních škol navštěvují stále jedna a tatáž místa.

Jak hodnotíš závažnost daného incidentu, který jsi naposledy osobně zažil(a)?

	velmi závažný	docela závažný	ne tak závažný	bez odpovědi
slovní napadení	1	22	72	5
majetkový útok	15	24	31	30
fyzické násilí	15	20	26	49
vyhrožování fyzickým násilím	13	12	46	29
vynucený sexuální styk	8	2	0	90
pokus o vynucený sexuální styk	9	5	0	86
jiné sexuální obtěžování	3	13	2	82

Z posuzování závažnosti zjištěných incidentů dohromady vyplývá, že v 52 % případů jde o „ne tak závažné“ útoky. Na 19 % případů nahlíží respondenti jako na velmi závažné incidenty. Tato obecná charakteristika byla prolomena u vynuceného sexuálního styku a pokusu o vynucený sexuální styk, kde převládlo příkré hodnocení jejich závažnosti (ovšem ne všechny oběti se k danému hodnocení vyjádřily). Jiné sexuální obtěžování bylo ze strany dotazovaných osob, které se staly jeho obětí, hodnoceno jako „docela závažné“. Slovní napadení bylo evidentně hodnoceno jako méně závažný incident, o čemž svědčí 75 % odpovědí ve prospěch varian-

ty „ne tak závažný“ incident. Majetkový útok a fyzické násilí byly hodnoceny spíše jako méně závažné incidenty, nicméně s tendencí ke střední hodnotě závažnosti. Překvapivě mírný postoj respondentů k fyzickému násilí může napovídat o slabší intenzitě jeho provádění (tahání za vlasy, kroucení rukou apod.). Předstupeň fyzického násilí, tedy vyhrožování fyzickým násilím, bylo respondenty hodnoceno mírněji než samotné fyzické násilí, u něhož se vyskytl také vyšší počet varianty „bez odpovědi“, což pak naznačuje negativní dopady takového incidentu na psychiku dotčených obětí.

Hovořil(a) jsi s někým o daném incidentu, který jsi naposledy osobně zažil(a)?

	s někým z rodiny	s kamarádem(kou)	s policií	s někým jiným	s nikým	bez odpovědi
slovní napadení	15	40	5	0	24	16
majetkový útok	18	24	5	1	21	31
fyzické násilí	18	26	1	2	17	36
vyhrožování fyzickým násilím	12	13	0	2	23	50
vynucený sexuální styk	1	2	1	0	19	77
pokus o vynucený sexuální styk	1	7	0	0	15	77
jiné sexuální obtěžování	2	8	0	1	13	76

39 % respondentů o incidentu s nikým nemluvalo (šlo o 132 případů). Pokud někdo z dotazovaných osob o incidentu přece jen hovořil, zpravidla o něm mluvil s kamarádem (58,5 % případů z pozitivních variant). Kamarád vystupoval jako důvěryhodný příjemce informace o incidentu méně závažného i závažnějšího charakteru. Jen mizivý zlomek respondentů hovořil o incidentu s policií (u pozitivních variant ani ne 6 %, ze

všech odpovědí pak 3,5 %). Dokonce i incidenty sexuální povahy zde zůstaly zamlčeny. Osoba z rodiny byla adresátem sdělení o incidentu zejména u majetkového útoku a fyzického násilí. Nejméně osob mluvalo o předmětné zkušenosti s někým jiným (3 % z pozitivních variant). Skoro 60 % respondentů odmítlo sdělit, zda o daném incidentu s někým vůbec hovořilo.

Byl daný incident, který jsi naposledy osobně zažil(a), oficiálně řešen odpovědnými institucemi (např. policií, vedením školy, pracovníky městského úřadu apod.)?

	ano	ne	bez odpovědi
slovní napadení	3	91	6
majetkový útok	17	52	31
fyzické násilí	16	57	27
vyhrožování fyzickým násilím	5	41	54
vynucený sexuální styk	1	6	93
pokus o vynucený sexuální styk	1	8	91
jiné sexuální obtěžování	0	15	85

Z obdržených odpovědí je zřetelné, že naprostá většina incidentů, které respondenti naposledy zažili, nebyla oficiálně řešena odpovědnými institucemi. Tyto instituce se podle tvrzení dotazovaných osob zabývaly jen 14 % případů. Mimořádně vysoké se ukázalo procento respondentů, jež se k otázce nevyjádřili. Jejich počet byl dokonce vyšší než počet těch, kteří na tuto otázku odpověděli záporně (387 případů versus 313 případů). To mohlo být zapříčiněno až přehnanou obecností formulované otázky, kdy si lze představit různé způsoby vyřízení věci, a to podle toho, kdo se jí zabýval. U slovního napadení byla zaznamenána zvýšená ochota podat informaci, zda byl incident oficiálně řešen (pouze 6 respondentů na tuto otázku neodpovědělo), a to navzdory tomu, že jde o méně závažný incident. Nejvíce oficiálně řešených případů bylo zaznamenáno u majetkového útoku (32 %) a fyzického násilí (28 %). Skutečnost, že incident nebyl oficiálně řešen odpovědnými institucemi, však neznamená, že jim nebyl oznámen. Zrovna tak lze konstatovat, že incident mohl být oficiálně řešen odpovědnými institucemi, ale jeho oznamovatelem nemusela být oběť. Podnět mohl vzejít ze strany jiné osoby nebo z aktivní činnosti takové instituce (zvláště se to týká školských zařízení). Na druhou stranu mohla být u respondentů přítomna obava z pomsty útočnicků, ztráty či snížení společenského postavení v kolektivu vrstevníků anebo nedůvěra v úspěšnost práce pověřených institucí.

Jaké jsou podle Tvého názoru hlavní důvody, že kriminalita je páchána také na dětech a mladistvých?

Většina oslovených žáků nedovedla popsat hlavní důvody, proč je kriminalita páchána na dětech a mladistvých. Ti, kteří na otázku odpověděli, spatřují důvody této kriminality především v nedostatečných možnostech obrany obětí. O tomto závěru vypovídají tvrzení: „Mladší = slabší.“; „Protože je lehčí mlátit mladší.“; „Protože se bojím bránit se.“; „Slabší jedinci, lehký terč.“; „Myslím, že útok na dítě je pro pachatele o hodně jednodušší, je to asi lidská zbabělost.“; „Často si starší lidé dovolují na mladší, protože jsou slabší a nemusí se ubránit.“; „Jsou bezbranné, např. 13letá holka se neubrání chlápku s 80 kg a o 20 let staršímu.“; „Menší děti nevědí, o co jde.“; „Malá ochrana rodičů.“; „Protože mají menší sílu a bojí se to někomu říct.“

Dotazované osoby okrajově zmiňovaly i příčiny na straně pachatelů. V tomto směru je možno uvést: „Někoho to baví, má z toho jenom srandu, nebo to dělá jen proto, aby se zasmál.“; „Nutnost ukázat před ostatními, že je silný.“; „Jsou podle nich třeba hezčí, myslí si, že když třeba znásilní mladší dívku, že je machr.“; „Dělají to, aby si dokázali, že jsou něco víc než ten dotyčný ubližovaný.“

Mezi další důvody podporující kriminalitu proti mládeži patří podle respondentů nevhodné chování

a vystupování obětí. Z jimi předložených komentářů vyjímáme: „Osoby mladší 18 let si nedávají tolik pozor.“; „Pachatel si možná myslí, že se ta osoba nebude bránit.“; „Protože osoby mladší 18 let si chtějí užívat života a chodí na místa, kam by neměly.“; „Chodí taky nevhodně oblečeny.“; „Nedospělé dívky jsou hloupé a chodí s obrovským výstřihem na diskotéku. A to je ten problém, násilníci mají dojem, že jsou vyzváni.“; „Některé holky se aji nechají nebo si s tím zahrávají.“; „Nahé fotky na Facebooku a příliš osobní informace.“

Respondenti v daném kontextu vyzvednuli pachatele z řad mládeže. Tak např.: „Je mi líto, že se kluci furt s někým mlátí – kamarád už kvůli tomu má i policejní zápis.“; „Nejčastěji ubližují děti dětem v podobě šikany ve škole, a to si myslím, že je zapříčiněno buď pubertou, nebo rodiči – domácí násilí, špatná výchova.“; „Osobně si myslím, že velký podíl na chování mládeže mají rodiče. Oni je vychovávají. Říká se, že jablko nepadá daleko od stromu. Je to pravda.“

Znáš ze svého okolí skutečný případ, že by se dítě nebo mladistvý stali obětí závažného kriminálního činu? Postačí uvést podstatu takového případu.

Dotazované osoby zpravidla neudávaly konkrétní případ, že by se dítě nebo mladistvý stali obětí závažného kriminálního činu. Někteří respondenti sice přiznali, že takový případ znají, nicméně blíže se k němu nevyjádřili. Z nabídnuté kazuistiky tak alespoň citujeme: „Moje sestřenka žila v přitvzení a měla pocit, že ji vždy někdo sleduje, když jde domů. Jednou ve svém pokoji, když se vysvlékla do naha, stál za oknem ten člověk. A dělal to.“; „Kámošce podpálila jedna kráva vlasy, pak to řešila její mamka.“; „Holku v Židenicích znásilnili ve výtahu.“; „Zmlácení od starší paní, byli jsme venku v parku a hráli si, najednou přišla ta paní, že si tam hrát nemáme, a už to bylo...“; „Moji kamarádku, když byla malá, znásilňoval její strýc. Už je to vyřešený, strýc se odstěhoval.“; „Moje kamarádka byla zmlácena od holek z kroužku za to, že si myslely, že je pomlouvá. Byla to lež. Zmlátily ji večer v podchodu, kde nikdo nebyl.“

VI. Shrnutí a závěry

Údaje z výzkumu dokládají celkově vysokou míru viktimizace žáků základních škol. Téměř všichni, kteří se k tématu vyjádřili, již zažili nejméně jeden z vyjmenovaných incidentů. Většinou však byli zasahováni

opakovanou viktimizací. Mezi nejčastěji uváděné druhy incidentů, s nimiž měli žáci zkušenost, patřilo slovní napadení, majetkový útok a fyzické násilí. Vysoká je pravděpodobnost, že se žák stane obětí incidentu násilné povahy právě ve věku, v němž se aktuálně nachází, což samozřejmě nemusí být útok první, hlavně ani ne poslední. Subjektivní hodnocení incidentů bylo obecně dosti mírné. Navíc k němu žáci přistupují rezervovaně. Rovněž panuje neochota žáků podat informace o oficiálním řešení sledovaných incidentů. To zřejmě souvisí s tím, že většina incidentů zůstala odpovědným institucím skryta. Na takové skutečnosti se podílejí i oběti, neboť své případy převážně neoznámují, svěřují se s nimi jen kamarádům. Jsou to však zase kamarádi, kteří vystupují jako nejčastější útočníci incidentů vůči obětem z řad žáků. Místem, kde se incidenty nejvíce odehrávají, je škola, ačkoli ta je primárně dimenzována jako pozitivně socializující činitel. Někteří žáci si dobře uvědomují, že stojí v postavení snadno zranitelných obětí. Příčiny útoků vůči nim nehledají ani tak v osobě pachatele, jako spíše ve vlastní charakteristice, zejména ve snížené možnosti obrany, méně často i ve svém nevhodném chování a vystupování. Avšak většinou se k důvodům kriminality páchané na dětech a mladistvých nedokáží vůbec, příp. rozsáhleji vyjádřit. Tuto otázku také nejednou – patrně s ohledem na přímé či zprostředkované zkušenosti – zúženě spojují s problematikou kriminality mládeže.

Vzhledem k rozsahu výzkumného souboru jsou shora předložená zjištění orientační. Lze proto doporučit, aby se další, podstatně hlubší vědecké bádání ubíralo především ke zkoumání podmínek, za nichž kriminalita páchaná na mládeži probíhá. Bez jejich poznání lze jen s těžší očekávat účinnou kontrolu takové kriminality.

Summary

This paper presents the findings of victimology research. Substance consists in discovery of opinions and experiences of older schoolchild in the area of criminality committed on youth. The respondents supply information on whether they have been victimized by specific incidents. Attention devotes to verbal attacking, property offence, physical cruelty, assault, forced carnal knowledge, attempted forced carnal knowledge and other sexual harassment. It polls estimation of criminality cause and crime experiences.